

УДК 339.9

В. П. Шкатула,

аспірант, Житомирський національний агроекологічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Житомирському регіоні за 20 останніх років. Досліджено вплив на її зовнішню торгівлю суміжності території з Республікою Білорусь. Запропоновано заходи з підвищення ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Analyzed trends in foreign trade activities in the Zhytomyr region over the last 20 years. The researcher analyses the influence of the neighborhood with the Republic Belarus upon the external trade and proposes the measures of the effectiveness of the external economic activity increase.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, сальдо зовнішньої торгівлі, експорт, імпорт, прикордонний регіон.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За два десятиліття, із дня створення кордонів України, світова спільнота визнала нашу державу як країну, що має ринкову економіку, але на сьогоднішній день, вітчизняна ринкова модель економіки не відповідає ефективним моделям високорозвинутих країн світу. Наразі постає актуальне питання приведення у відповідність існуючої моделі ринкової економіки України до світового рівня, а це неможливо без дослідження тенденцій розвитку регіональних сегментів її економічної системи. Особливої уваги вимагає зовнішньоекономічна діяльність, бо вона базується на загальноекономічній теорії розвитку й макроекономічних теоріях.

Економічна історія країн Європи підтверджує, що стан розвитку зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів є чинником ефективного міждержавного співробітництва й репрезентує прикордонний регіоналізм основним фактором торговельного успіху. Реалізація зовнішньоекономічної діяльності є найбільш складною для товаровиробників із точки зору як кордонів торгівлі, так постійно оновлюваних "правил гри" на світовому ринку. Однак, як би сьогодні не розвивалась вищезгадана діяльність, вона, без сумніву, має історичний відбиток. Тому дослідження становлення та розвитку зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів є актуальним питанням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Історичні періоди розвитку зовнішньоекономічної діяльності України визначили у нау-

кових працях В.І. Саллі, О.В. Трифонова, В.Я. Швець [1]. Публікації В.С. Фадеєва висвітлили основні тенденції в розвитку регіонів і міст, а також найбільші зміни в регіональній політиці Росії, України та Білорусії в 90-х роках [2]. Сучасний етап розвитку білорусько-українських відносин на міжнародному, міждержавному й регіональному рівнях досліджували Ю.С. Вдовенко, Я.В. Охрименко [3], Г.А. Максак, Б.А. Уваров [4]. Проте питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності Житомирщини як прикордонного регіону, її ролі у білорусько-українських відносинах є малодосліджуваними та потребують подальшого вивчення.

Мета статті — з'ясувати тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Житомирському регіоні за 20 останніх років.

ОБ'ЄКТИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Об'єктом дослідження є тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності на території Житомирської області упродовж двадцяти років, а також система чинників, які впливали на розвиток зовнішньої торгівлі. При дослідженні проблеми використані наступні методи: економіко-статистичний при розробці аналітичних таблиць, абстрактно-логічний при аналізі даних таблиць, формулюванні висновків та у формуванні рекомендацій. Джерелами інформації слугували дані Головного управління статистики Житомирської області, Державної митної служби України, відомості з мережі Internet, науково-практична література, власні спостереження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Причини, що впливають на зовнішньоекономічні зв'язки, характеризуються комплексною природою, і мають інваріантний характер. У першу чергу ефективність розвитку зовнішньої торгівлі Житомирщини залежить від географічного розміщення, стану й розвитку коопераційних та технологічних зв'язків між різного роду виробництвами, конкуренції на ринку товарів, розвитку гілок транспортного сполучення. Вищевказані фактори є основними умовами, які об'єктивно забезпечують переваги для Житомирської області. Іншими вагомими чинниками, що мають вплив на ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності, виступають економічний розвиток та потенціал країни — торгового партнера.

У розвитку національної зовнішньої торгівлі виокремлено чотири історичні етапи: до революційний (до 1918 р.), радянський (1918—86 рр.), перебудови (1986—1991 рр.), сучасний з 1991 р. [1, с. 10].

До 1918 р. розвиток зовнішньоекономічної діяльності Житомирщини розвивався на загальноєвропейських засадах. Радянський етап зовнішньої торгівлі характеризувався монополією держави, Житомирщина перебувала в складі УРСР та не виступала як самостійний прикордонний регіон.

У 1991 р. Житомирщина набула статусу прикордонного регіону та стикнулася з усіма проблемами переходу до ринкової економіки. Область разом із перевагами прикордонного регіону та в спадок від СРСР отримала науково та технічно відстале виробництво з неконкурентоспроможною продукцією, зруйновані зв'язки по доставці сировини та збуту продукції. Поява кордону спровокувала зміни в соціально-економічній сфері, як наслідок, деякі підприємства так і не змогли пристосуватися до нових умов господарювання та припинили своє існування, інші — перетворилися на конкурентів як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках, треті — налагодили взаємовигідну співпрацю.

Економіка регіону на початок 90-х років була представлена харчовою, машинобудівною, хімічною, целюлозно-паперовою промисловістю, виробництвом будівельних матеріалів, фарфоро-фаянсовим виробництвом. Сільське господарство спеціалізувалось на посівах пшениці, жита, ячменю, цукрового буряку, хмелю, льону довгунця, картоплі та плодів.

Прийнятий у 1991 р. Верховною Радою Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" [5] уперше надав право здійснювати

експортно-імпорتنі операції всім підприємствам, за умови конкурентоздатності продукції. Прийнята норма Закону вперше поєднала промислову та зовнішньоекономічну діяльність, пододала бар'єр, який перешкоджав підприємствам України, у тому числі Житомирщини, функціонувати на світовому ринку.

Становлення зовнішньоекономічної діяльності Житомирщини відбувалося на тлі створення СНД, виходу України з рубльової зони намагання запровадити власну грошову одиницю, гіперінфляції. В 1994р. в Україні відбулись деяка грошова стабілізація, лібералізація цін, установлення валютного курсу та запровадження механізмів зовнішньої торгівлі.

Статус прикордонного регіону та ринкові умови загострили значення розвитку зовнішньоекономічної діяльності для Житомирщини. Розвиток зовнішньої торгівлі став передумовою та важливим фактором підвищення ефективності економіки регіону, зокрема сільського господарства, переробної промисловості й інших галузей.

Науково-технічний прогрес призводить до збільшення кількості взаємозв'язків господарських процесів, адже цілком очевидно, що Україна, у тому числі Житомирщина, не спроможна в повному обсязі виробляти всі сучасні види машин, обладнання, сировини, продуктів харчування. Отже, це зумовило необхідність росту міжнародної спеціалізації й кооперування та посилення залежності Житомирщини від зовнішньоекономічних зв'язків.

Динаміка кількості здійснення зовнішньоекономічних операцій упродовж останніх двадцяти років у Житомирській області підтверджує зростання міжнародної інтеграції області. Кількість здійснення зовнішньоекономічних операцій суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності щорічно зростає, наприклад, порівнюючи з 1993 р., у 2010 р. їхня кількість зросла в 4 рази та становила понад 66 тисяч операцій. За цей період виросла кількість учасників зовнішньоекономічної діяльності. На початку 90-х їхня кількість становила близько 700, а в 2010 р. — сягнула показника 2089 [6, с. 6], що більше майже в 3 рази, але від загальнодержавної кількості учасників зовнішньої торгівлі в Україні їхня частка не перевищувала показника 2%. Більшість їх сконцентрована в містах Житомирі, Бердичеві, Коростені, Малині, Новоград-Волинську.

За 20 років розширився географічний діапазон зовнішньої торгівлі області. Порівняно з 90 роками кількість країн — торговельних партнерів у 2010 р. зросла в 2 рази та сягнула

Рис. 1. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі Житомирської області та України, 1996—2010 рр., % [7; 8; 9; 10]

95[6,с. 17]. Найбільшими, постійними країнами-партнерами стали; Росія, Німеччина, Італія, Білорусія. Розширення географічного діапазону зовнішньоекономічної діяльності за 20 років вказує на розвиток інтеграційних векторів зовнішньоекономічної торгівлі як до країн ЄС так і, до країн США. Підкреслюється значення кожного вектора для позитивного розвитку економіки регіону. Протиставляти ці напрями зовнішньоекономічної діяльності та створювати дискусійні питання із цього приводу є вкрай не доцільним, оскільки це суперечить тенденціям розвитку зовнішньоекономічної діяльності Житомирщини та й України в цілому.

Житомирський регіон по 2009 р. включно мав експортну орієнтацію (рис. 1). Її незмінними статтями експорту протягом 20-річчя є щебінь, граніт, деревина та лісоматеріали, механічні пристрої, взуття, вироби із чорних металів, текстиль, продукти харчування.

Ввозились на територію Житомирщини обладнання, транспортні засоби, керамічні вироби та вироби із пластмаси, соєвий шрот та продукти переробки харчової промисловості. У 2010 р. відбулася переорієнтація регіону, сальдо зовнішньоторговельного балансу стало від'ємним. Причина полягає в зміні структури імпорту, а саме — у збільшенні частки ввезених нафтопродуктів із Білорусії. Переорієнтування Житомирщини з експортного регіону на імпортерський підтверджує твердження, що територіальне розміщення — це фактор, який об'єктивно й суттєво впливає на ефект від здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Етап розвитку зовнішньої торгівлі Житомирщини з Білоруссю розпочався з установаження в грудні 1991 р. дипломатичних відносин між Україною та Республікою Білорусь. Ці взаємовідносини ґрунтуються на міждержавних засадах. Базовими документами правового поля є

Договір між Україною і Республікою Білорусь про економічне співробітництво на 1999—2008 рр., Міждержавна програма довгострокового економічного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь на 1999—2008 рр., Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про створення міжурядової українсько-білоруської змішаної комісії з питань торговельно-економічного співробітництва, Меморандум між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про принципи незастосування спеціальних заходів щодо імпорту товарів походженням з України та Республіки Білорусь [3, с. 3]. Для динамічного розвитку взаємовідносин зазначених областей на регіональному рівні укладені угоди про торгово-економічну співпрацю: "Про співробітництво між м. Новоградом-Волинським Житомирської області та м. Рогачовим і Рогачовським районом Гомельської області Республіки Білорусь" (1996 р.), "Про співпрацю між Мозирською міською радою Республіки Білорусь та Коростенською міською радою", "Про партнерство й співробітництво між м. Мозир Республіки Білорусь та м. Овруч Житомирської області" (1998 р.), "Про торгово-економічне, науково-технічне й культурне співробітництво між Гомельським обласним виконавчим комітетом Республіки Білорусь та Житомирською обласною державною адміністрацією України (2004 р.)", "План заходів на 2009—2010 р. щодо реалізації Угоди про співробітництво між Житомирською обласною державною адміністрацією та Гомельським виконавчим комітетом" (2009 р.).

За різними дослідженнями, Житомирщина відноситься до депресивних регіонів. Рівень залучення іноземних інвестицій невеликий (19 місце за регіонами України), і навіть віднесення північних районів області до територій пріоритетного розвитку з наданням певних пільг для інвесторів не підвищили рівень їхніх надходжень.

Економічна співпраця вищезгаданих суміжних регіонів представлена в цілому торгівлею. Чітко визначити обсяги міжрегіональної торгівлі не можливо: оскільки, по-перше, така статистика не ведеться ні в Житомирській, ні Гомельській області; по-друге, відсутній облік обсягів експорту та імпорту, що формує населення, яке відвідує суміжні регіони з метою купівлі-продажу товарів для особистого користування. Адаже громадяни є з'єднуючою ланкою регіональних економік та грошовотоварним індикатором, який показує відношення ціни якості та доходів.

Проте, порівняння офіційних даних про об-

сяги зовнішньої торгівлі Житомирської області з Республікою Білорусь та Гомельської області з Україною дають уявлення про тенденції динаміки товарообігу (табл. 1, рисунок 2) [7; 8; 9].

У 1996—1998, 2001—2008 рр. характер зовнішньоекономічних відносин регіону з Білорусією більшою мірою мав експортне спрямування. Факторами, що зумовили позитивне сальдо зовнішньої торгівлі Житомирського регіону стали: низькі ціни на продукцію Житомирських підприємств та зростання доходів білоруського бізнесу, громадян. Основну частку в загальній структурі експорту займали фармацевтичні продукти; скло і вироби з нього; котли, машини, апарати й механічні пристрої; вироби з каміння, гіпсу. Серед груп товарів, які імпортувалися за цей період, найбільшу питому вагу займали — котли, машини, апарати й механічні пристрої; бавовна (тканини); цукор і кондитерські вироби із цукру; молоко та молочні продукти, яйця; мед. У 2009—2010 р. за обсягами зовнішньоторговельних операцій підприємств області Білорусь посіла 1 місце. Загальний обсяг товарообороту області з Республікою Білорусь порівняно з 2008 р. зріс у 2009 р. майже в 4,5 рази та склав 193,6 млн дол. США, одночасно змінилася структура зовнішньої торгівлі товарами з Білорусією. У 1999—2000, 2003, 2009—2010 рр. спостерігається зменшення експорту з Житомирщини. Зменшення експортних поставок із Житомирської області та й України в 1999—2000 рр. пов'язане з російською фінансовою кризою, її інфляційними процесами, погіршенням фінансового стану підприємств, платіжною неспроможністю, а також білоруськими преференціями по відношенню до російських товарів, які призвели до втрати конкурентоспроможності ряду українських товарів [4, с. 20]. Суттєво зменшився показник експорту в 2009 р., порівняно з 2008 р., показник зменшився на 4% та склав 29,1 млн дол. США, у той час як імпорт зріс в 11 разів і склав 165,5 млн дол. США. Таке різке збільшення імпортних поставок було зумовлене ввезенням значної кількості нафто- та молокопродуктів, обсяг імпорту яких, у порівнянні з 2008 р., збільшився в 53 та 4 рази відповідно. У 2010 р. відбулось зменшення товарообороту на 19,8%:

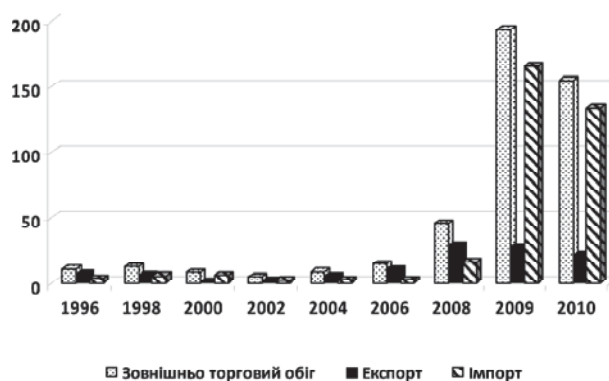

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі Житомирської області з Республікою Білорусь, 1996—2010 рр. млн грн. [7; 8; 9]

Таблиця 1. Зовнішня торгівля товарами Житомирської області з Республікою Білорусь

Показник, млн дол. США	Рік									
	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2009	2010	
Зовнішньо торговий обіг	11,1	12,3	8,2	5,0	9,0	14,5	45,5	193,5	155,2	
Експорт	7,4	6,7	2,0	2,6	6,2	11,5	29,4	28,0	21,5	
Імпорт	3,7	5,6	6,2	2,4	2,8	3,0	16,4	165,6	133,7	

Таблиця 2. Зовнішня торгівля товарами Гомельської області з Україною

Показник, млн дол. США	Роки									
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Зовнішньоторговий обіг	130,5	89,4	169,3	272,8	396,9	496,5	963,4	362,6	413,4	
Експорт	76,6	56,5	101	192,7	294,3	359,5	721,3	174,8	203,4	
Імпорт	53,9	32,8	68,2	80,1	102,6	137,0	242,1	187,8	210,0	

по імпорту на 19,2%, а по експорту на 23,2%. Імпорт товарів із Білорусі переважає експорт із регіону в 6 разів. Сьогодні зовнішньоторговельні операції з Республікою Білорусь здійснюють 30 суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що становить 3,5 % від загальної кількості активних суб'єктів експортно-імпоротної діяльності Житомирщини.

Гомельська область є лідером білоруської промисловості й сільського господарства. Вона орієнтована на експорт та залучення іноземних інвестицій [3]. У зовнішній торгівлі Білорусі питома вага Гомельщини коливається в діапазоні 14—20%, для порівняння: частка Житомирщини в зовнішній торгівлі України упродовж 20 років, не дивлячись на позитивні зрушення не перевищувала 0,5—1%. Динаміка зовнішньої торгівлі Гомельської області з Україною в останні роки мала в цілому позитивну тенденцію, але суттєво перевищує обсяги зовнішньої торгівлі Житомирської області з Республікою Білорусь (таблиця 2) [11; 12].

У цілому, упродовж 20 років дані зовнішньої торгівлі Житомирщини свідчать про невикори-

стання повною мірою переваг, що притаманні області як прикордонному регіону. Аналіз статистичних показників зовнішньоекономічної діяльності свідчить про сировинну спрямованість торгівлі. Внаслідок цього розростається структурна деформація промислового комплексу Житомирщини та відчуваються утруднення з інтегрування області в міжнародну торгівлю, адже підґрунтям регіональної інтеграції виступає співпраця в галузях вищих технологічних устроїв.

Не дивлячись на позитивну динаміку торгівлі Житомирщини з Гомельською областю, зберігаються проблеми, які перешкоджають розширенню торгово-економічної співпраці. Ці проблеми значною мірою залежать від неврегульованих правових питань між Україною та Білоруссю. Не ратифікована білоруською стороною Угода між Білорусією та Україною про вільну торгівлю дає змогу застосовувати тарифні обмеження щодо імпортування товарів із двох сторін. Уряд Білорусі повсякчас застосовує жорсткі методи нетарифного регулювання по відношенню до українських алкогольних та кондитерських виробів, а це основні статті експорту Житомирської області.

Існуючі форми міжрегіонального співробітництва Житомирщини з Білоруссю не передбачають належної реалізації таких напрямів інтеграції, як регіональна чи галузева, визначених пріоритетами державної політики. Причина цього полягає в недосконалому інституційному забезпеченні, відсутності дієвих програмних засобів інтеграційної стратегії.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Непропорційність товарообміну в міжрегіональному співробітництві між Житомирщиною та Білоруссю знижує рівень реалізації економічного потенціалу товарів із Житомирського регіону, створює проблеми, пов'язані з ефективністю використання наявних виробничих ресурсів і людського капіталу. Для підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами регіону необхідно зрушити вектор сировинності експорту в сторону високотехнологічних товарів.

З метою посилення інтеграції на білоруському кордоні на державному рівні необхідно врегулювати нормативно-правову основу й створити статистичну базу, яка могла б змогу відслідковувати зовнішню торгівлю в межах суміжних прикордонних регіонів (для цього потрібні рішення на урядовому рівні).

Вивчення сучасних процесів інтеграції та

факторів, що впливають на швидкість та рівень інтеграції Житомирської області до Європейських та світових структур, пошук методів щодо подолання депресивності регіону й у подальшому буде перспективним напрямом досліджень.

Література:

1. Саллі В.І., Трифонова О.В., Швець В.Я. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Навчальний посібник / В.І. Саллі, О.В. Трифонова, В.Я. Швець. — К.:ВД "Професіонал", 2003. — 176 с.

2. Фатеев В.С. Тенденции социально-экономического развития регионов и региональной политики в странах с переходной экономикой. Аналитический доклад по результатам фундаментальных исследований / В.С. Фатеев. — Мн.: Издательство "Право и экономика", 2001. — 59 с.

3. Вдовенко С.М., Охрименко Я.В. Трансграничное сотрудничество Черниговской и Гомельской области / С.М. Вдовенко, Я.В. Охрименко // Полесская аналитика. — 2009. — № 2. — С. 2—9.

4. Вдовенко С.М., Максак Г.А. Состояние и перспективы развития двухсторонних украинско-белорусских отношений / С.М. Вдовенко, Г.А. Максак // Полесская аналитика. — 2009. — № 2. — С. 10—26.

5. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.91 № 959-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

6. Підсумки роботи Житомирської митниці в 2010 році. Інформаційно-аналітичний бюлетень. — Житомир: Житомирська митниця, 2011. — С. 62.

7. Економіка Житомирської області за 1999 рік / За ред. Лось Т.І. — ГУСЖО, 2000. — 378 с.

8. Статистичний щорічник Житомирської області за 2009 рік / За ред. Рижкової Л.О. — ГУСЖО, 2010. — 468 с.

9. Статистичний щорічник Житомирської області за 2010 рік // За ред. Рижкової Л.О. — ГУСЖО, 2011. — 470 с.

10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Статистический сборник "Регионы Республики Беларусь" / Под ред. Зиновского В.И. — Минск, 2010. — 800 с.

12. Статистический сборник "Регионы Республики Беларусь" / Под ред. Зиновского В.И. — Минск, 2011. — 810 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2012 р.